

FƏRLAD AĞAZADƏ

ÜMUMİTTİFAQ MƏRKƏZİ YENİ TÜRK ƏLİFBA KOMİTƏSİNDƏ

TƏDQIQAT

İsaxan İSAXANLI

(Əvvəli 205-ci və 206-cı saylarımızda)

ÜMYTƏK-in ÜÇÜNCÜ PLENUMU

1928-ci il dekabr ayının 18-də Kazan şəhərində ÜMYTƏK-nin 3-cü plenumu çağırıldı. Bu illərdə yeni əlifbanın və onun tətbiqi ilə uğurla məşğul olan ÜMYTƏK-in nüfuzu o qədər yüksək idi ki, türk olmayan bir sıra xalqlar da bu komitəyə müraciət edərək özləri üçün latın əlifbası əsasında yeni əlifbaar tərtib olunması məsələsində kömək istəyirdilər. 3-cü plenumda bu xalqlar üçün (abxaz, talış, tacik, çeçen, inquş, osetin, ləzgi və s.) 15 əlifba layihəsi təsdiq edilmişdi. *“Bu dövrdə Şuralar İttifaqında artıq ruslar, ukraynalılar, ermənilər, gürcülər, yəhudilər, moğullar və çuvaşlardan başqa yeni əlifba cərəyanında iştirak etməyən xalq qalmadı”* (7, səh. 67).

Dekabrın 23-nə qədər davam edən plenumda müzakirə olunan əsas məsələlərdən biri ayrı-ayrı respublikalarda yeni əlifbaya keçid vaxtının müəyyənləşdirilməsi idi. Çox ciddi müzakirələrdən sonra, ayrı-ayrı yerlərdə maddi-texniki şəraitin və əhalinin mədəni səviyyəsinin müxtəlifliyini nəzərə alaraq, bütün respublikalarda, ən uzağı 2 ilə qədər yeni əlifbaya kesid prosesinin tamamilə başa çatdırılması qərara alındı. Yuxarıdakı şərtləri nəzərə alaraq, göstərilən müddət çərçivəsində yeni əlifbaya kesid vaxtının tam konkretləşməsi isə respublikaların özlərinə həvalə edildi.

Azərbaycanda bu proses artıq 5 ay əvvəl, Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 21 iyul 1928-ci il tarixli qərarı ilə başa çatdırılmışdı və bu münasibətlə plenum adından, Azərbaycan Yeni Türk Əlifba Komitəsinə, Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə və Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinə təbrik göndərildi.

Bu plenumun bir vacib əhəmiyyətini də qeyd etmək lazımdır. Belə ki, Bakıda keçirilən Türkoloji Qurultaydan sonra türktatar xalqlarının yaşadıkları bütün yerlərdə yeni əlifba hərəkatı daha geniş vüsət alsada, bəzi yerlərdə ərəb əlifbası tərəfdarları bu əlifbanı əldən buraxmamaq üçün yeni həmlələr edirdilər. Bu həmlələr xüsusən Kazanda vüsət almışdı. O vaxt Kazan, yeni əlifba hərəkatının həyata keçirilməsinə ən çox müqavimət göstərilən mərkəz idi. Bunun nəticəsi olaraq, Tatarıstan nümayəndə heyəti Birinci Beynəlxalq Türkoloji Qurultayda qərarın əleyhinə olmuşdu (bundan əlavə Qazaxıstan əleyhinə, Türkiyə isə bitərəf qalmışdı!). Tezliklə, qurultaydan sonra, Tatarıstanın rəsmi dairələrində ciddi yumşalma hiss olundu. Lakin buna baxmayaraq heç cür fikirlərindən dönmək istəməyən 82 nəfər köhnə əlifba tərəfdarlarından ibarət böyük bir qrup 1927-ci ilin mayında bir müraciət hazırladı. Müraciətin bir nüsxəsi Tatarıstan hökumətinə, bir nüsxəsi də Moskvaya - İosif Stalinə göndərildi. (Bu müraciət yeni əlifba

*Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının
məzunu Fərhad Ağazadə.
1900-cü il.*

tarixində “82-lər” adını aldı). Bu addım o vaxt yeni əlifba hərəkatına ciddi mane olmaq istəyənlərin son təzyiqi idi. *“Ərəb əlifbasının tərəfdarları Tatarıstanda mühüm bir yekun təzyiq edir və gözəçarpacaq qədər yeni əlifba cərəyanına mane ola biləcək bir tərzdə fəaliyyət göstərirlər. “82-lər” ərizəsi bu fəaliyyətin nəticələrindən birisi idi”* (7, səh. 66).

Lakin bütün bu cəhdlərə baxmayaraq ÜMYTƏK-in və Kazanda 1926-cı ilin aprel ayının 8-də Seyfi Kazanlının başçılığı altında yaranmış “Yanalif” cəmiyyətinin fəal işi nəticəsində tezliklə bu dəstənin təsiri zəiflədi və onların böyük bir hissəsi plenumda və mətbuatda çıxış edərək öz fikirlərindən döndüklərini elan etdilər və beləliklə Tatarıstanda da yeni əlifba yolunda heç bir ciddi maneə qalmadı.

Bu plenumda, eləcə də, SSRİ-nin bütün respublika və vilayətlərində yeni əlifbanın

tərəfdarları üçün vahid “Yanalif” marşı qəbul edildi (marşın müəllifləri Qabaşa və Almuxamedov idi) və bütün respublikaların əlifba komitələrinin bu marşın notu ilə təmin edilməsi qərara alındı.

Fərhad Ağazadə bu plenumun işində də çox fəal iştirak etmişdir.

Plenumun başlanğıcında Fərhad Ağazadənin Qəhrəman Qaraqaşlı ilə birlikdə yeni əlifbanın həyata keçirilməsi tarixi ilə bağlı əsəri (1) plenum iştirakçılarına paylanmış və ÜMYTƏK elmi şurasına bu istiqamətdə işləri davam etdirmək tövsiyə edilmişdi.

Plenumun 21 dekabrda keçirilən sayca 6-cı iclasında ÜMYTƏK-in üzvü, Türkmənistan YƏK-in sədri Aytakov dekabrın 23-nə qədər plenumu başa çatdırmaq məqsədilə bəzi məsələləri, o cümlədən, AYTƏK-in fəalliyəti haqqında məruzəni gələn plenuma qədər təxirə salmağı təklif edir. Buna Fərhad Ağazadə ciddi etiraz edərək bildirir ki, AYTƏK öz işini başa çatdırmışdır və bu onun, demək olar ki, son hesabatıdır. Odur ki, AYTƏK-in məruzəsi məhz bu plenumda dinlənilməlidir ki, onun fəaliyyəti zamanı buraxılan səhvlər indi başqa respublikalarda təkrar olunmasın. Səməd Ağamalıoğlu da Fərhad Ağazadənin fikrini təsdiqləyir və AYTƏK-in məruzəsinin qısa şəkildə də olsa, bu plenumda dinlənilməsi qərara alınır. Plenumun 23 dekabr tarixində keçirilən sayca 10-cu iclasında Fərhad Ağazadə AYTƏK-in fəaliyyəti haqqında məruzə edir.

Elə həmin iclasda Fərhad Ağazadə yeni əlifbanın həyata keçirilməsi yolunda fəaliyyət göstərən müxtəlif cəmiyyətlərin birləşdirilməsi ideyasını irəli sürür və bu fikir plenumun qəbul etdiyi son ümumi qərarın 9-cu bəndində öz əksini tapır. Bu iclasda, Fərhad Ağazadə həm də Tatarıstan və Qazaxıstan YƏK-in məruzələri üzrə nəticə

qərarın hazırlanması üçün yaradılan komissiyanın 7 üzvündən biri seçilir.

Plenumun 23 dekabr tarixli son iclasında ÜMYTƏK Elmi Şurasının 28 nəfərlik heyəti müəyyənləşdirilir və Fərhad Ağazadə də elmi şuranın üzvü kimi təsdiq edilir.

Bu dövrdə yeni əlifba elə nüfuz qazanmışdı ki, yalnız SSRİ-də yaşayan türk və bir sıra türk olmayan xalqlar deyil, xaricdə yaşayan bəzi xalqlar da bu əlifbanı qəbul etmək üçün maraq göstərirdilər. Bu məsələdə də yenə əsas kömək yeri ÜMYTƏK idi. Belə layihələrin hazırlanmasında ÜMYTƏK-in elmi şurasının üzvü olan Fərhad Ağazadə də fəal iştirak etmişdir. Yeni Türk Əlifbasının belə sürətlə yayılması və populyarlaşması, artıq bu əlifbanı “yeni türk əlifbası” yox, “yeni şərq əlifbası”, “yeni latın əlifbası” və ya “yeni əlifba”, komitənin özünü isə “beynəlxalq əlifba komitəsi” adlandırmaq kimi fikirlərin meydana gəlməsinə səbəb olurdu. Bu məsələ ÜMYTƏK-in 6-13 may 1930-cu ildə Alma-Atada keçirilən 4-cü plenumunda (Fərhad Ağazadə xəstəliyi ilə əlaqədar bu plenumda iştirak edə bilməmişdi) reallaşdı və plenumda qəbul edilən qərara görə “yeni türk əlifbası “yeni latın əlifbası” adlandırıldı (16, səh. 251).

FƏRHAD AĞAZADƏNİN ÜMYTƏK-də FƏƏLİYYƏTİ HAQQINDA RƏYLƏR VƏ ONA ŞƏXSİ TƏQAÜD VERİLMƏSİ

Fərhad Ağazadənin Ümumittifaq Mərkəzi Yeni Türk Əlifba Komitəsində fəaliyyəti komitə tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Bu haqda təşkilatın sədri Səməd Ağamalıoğlu tərəfindən verilən 7 fevral 1929-cu il tarixli, 203 sayılı (4, iş-68) və təşkilatın elmi şurası tərəfindən verilən 11

mart 1929-cu il tarixli, 369 sayılı (4, iş-69) iki yüksək rəy onun şəxsi fondunda saxlanılır.

1929-cu ilin fevralında Fərhad Ağazadə ÜMYTƏK-nin sədri Səməd Ağamalıoğluna yazılı müraciət edərək, ona şəxsi təqaüd təyin edilməsi barəsində Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti qarşısında məsələ qaldırmağı xahiş edir. *“İndiki halda ayaq və mədə naxoşluğumun davamedici haləti mənim dəftərxana qaydasıyla müntəzəm və uzun müddətlərlə çalışmağıma artıq imkan vermir; hətta səhhətimi daha da artıq pozur və məcbur edir ki, mən bundan sonra ağır işlərdən çəkinib, yüngül işlərlə məşğul olam. Böylə olursa, mənim və külfətimin maddi cəhəti lazımunca ödənilməmiş qalar. Sizdən rica edirəm, səhhətimin bu cəhətini və keçmişdəki həm pedaqoji, həm də yeni əlifba yolundakı çalışqanlığımı nəzərdə tutub, mənə şəxsi təqaüd verilməsi məsələsini Xalq Komissarları Şurasında qaldırasınız. Bunu da əlavə edirəm ki, yeni əlifba işləri bütün türk-tatar aləmində qurtarmayınca, çalışmaqdan çəkinməyib, ancaq vəzifəmi bir az yüngülləşdirəcəyəm”* (4, iş-49). Bu məsələ ilə bağlı ÜMYTƏK-in sədri Səməd Ağamalıoğlunun 1929-cu il fevral ayının 7-də verdiyi rəyde deyilir: *“ÜMYTƏK, Yeni Əlifba hərəkətinin həyata keçirilməsində böyük xidmətləri olan, müəllimlik sahəsində 30 illik təcrübəyə malik Fərhad Ağazadənin dövlət təqaüdü ilə təmin edilməsini zəruri hesab edir”* (4, iş-68). Fərhad Ağazadəyə şəxsi təqaüd verilməsi ilə bağlı Müttəfiq Şura Cumhuriyyətləri Maarif İşçiləri İttifaqının Azərbaycan Şöbəsinin Mərkəzi İdarəsi tərəfindən 17 yanvar 1929-cu il tarixdə verilən müsbət rəy də onun fondunda saxlanılır (4, iş-44).

Bütün bunların nəticəsi olaraq Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin 3 mart tarixli, 8/682 sayılı müraciəti əsasında 1929-cu il martın 18-də şəxsi təqaüd maaşı təyin edən komissiyanın qərarı ilə, Fərhad Ağazadəyə *“xüsusi mühüm xidmətini nəzərə alaraq 29/30-cu büdcə ilinin 1 oktyabrından etibarən ayda 120 manat şəxsi təqaüd təyin edilir”* (4, iş-46, v-34). Marağ üçün qeyd edək ki, həmin iclasda 9 nəfərə şəxsi təqaüd verilməsi məsələsinə baxılmış və Fərhad Ağazadə də daxil olmaqla, yalnız 3 nəfərə şəxsi təqaüd verilməsi qərara alınmışdı.

FƏRHAD AĞAZADƏNİN XƏSTƏLİYİ HAQQINDA

1929-cu ilin iyun ayının 26-da Fərhad Ağazadə ÜMYTƏK-in genişləndirilmiş rəyasət heyətinin iclaslarında (1-5 iyul 1929) iştirak etmək üçün Maxaçqalaya ezam olunur və geri qayıdarkən yolda onun səhhəti pisləşir. Bundan sonra o, “qida borusunun daralması”ndan əziyyət çəkməyə başlayır. Bir müddət Bakıda müalicə olunsada, səhhətində irəliləyiş hiss olunmur. Onu müalicə edən həkimin 19 dekabr 1929-cu il tarixdə verdiyi arayışda onun təkrar ciddi müalicə olunması vacibliyi göstərilir. O dövrdə belə xəstəliklərin ən yaxşı müalicəsi Leningrad Rentgen-Radioloji İnstitutunda aparılırdı. Bu məqsədlə, müalicəsinə təşkilati və maddi yardım göstərilməsi xahişi ilə Fərhad Ağazadə, 2 fevral və 9 mart 1930-cu il tarixli məktublarla ÜMYTƏK-ə müraciət edir (4, iş-49). 1930-cu il martın 3-də Xalq Səhiyyə Komissarlığı Fərhad Ağazadənin Leningrad Rentgen-Radioloji İnstitutunda müalicəsinə kömək olunması xahişi ilə Leningrad Vilayət Səhiyyə Şöbəsinə teleqram vurur və beləliklə də, maddi və

təşkilati köməklik alan Fərhad Ağazadə Leningrad müalicəyə gedir (4, iş-45). O, martın 21-dən etibarən Leningradda Rentgen küçəsi 6 ünvanında yerləşən Rentgen-Radioloji İnstitutunun cərrahiyyə şöbəsində müalicəyə başlayır. Ona əməliyyat edilməsi təklifinə razılıq vermir. O, həyat yoldaşına 2 aprel tarixli məktubunda yazırdı: *“Mən əməliyyata razılıq vermədim. Rentgen şüası ilə müalicə edəcəklər. Əgər vəziyyətim pisləşsə, çıxıb evə qayıdacam”*. Gövhər Xanıma 6 aprel tarixli məktubunda yazırdı: *“Biləsən ki, bütün doktorlar trubkanı məsləhət gördülər, amma mən razı olmadım, mənim bədənim operasyaya artıq davam gətirməz. Mən özüm öz işimi çox yaxşı bilirəm. İndi rentgen ilə müalicə edirlər, 4 seansım qaldı, qutaran kimi evə gələcəyəm, arxayın ol”* (4, iş-29).

Fərhad Ağazadə aprel ayının 17-də Bakıya qayıdır. Həmin dövrdə, Fərhad Ağazadənin “həyatının ən nəcib dostu” adlandırdığı (ifadə onun 22 mart tarixli məktubundan götürülmüşdür) həyat yoldaşı Gövhər Xanıma martın 19, 20, 22-də yazdığı, həmçinin məhəbbət dolu digər çoxsaylı məktubları, açıqca və teleqramları onun fondunda saxlanılır (4, iş-29).

Müalicə götürməsinə baxmayaraq, onun səhhətində yaxşılığa doğru heç bir irəliləyiş olmur, Həyatının son aylarını xəstəliklə mübarizədə keçirən tanınmış pedaqoq, dilçi, jurnalist, yazıçı-publisist, nüfuzlu ictimai xadim, *“latın əlifbasının düşmənləri arasında belə bu əlifbanın ən nəhəng nəzəriyyəçilərindən biri kimi qiymətləndirilən”* (4, iş-68) Fərhad Ağazadə 1931-ci il yanvar ayının 4-də gözlərini əbədlilik yumdu. Fərhad Ağazadənin ölümü ilə əlaqədar “Kommunist” qəzetində verilən nekroloqda deyilirdi: *“Ağazadə yoldaşın ən böyük xidmətlərindən birisi də onun yeni*

türk əlifbasının yayılması yolundakı mübarizəsidir. Türk əlifbasının yeni latın sisteminə keçirilmə məsələsi irəli atılan gündən Ağazadə yoldaş bunun böyük mədəni nəticələr verəcəyini nəzərə alaraq yeni əlifbanın qəbul edilməsi və yayılması yolunda aktiv mübarizəyə başlamışdır. Ümumittifaq Mərkəzi Yeni Türk Əlifba Komitəsinin üzvü olaraq Ağazadə yoldaş yeni əlifbanın bütün Şuralar İttifaqı türk, tatar xalqları arasında da yayılmasına çalışmışdır" (17).

Ədəbiyyat

1. Ф.Агазаде, К.Каракашлы. *“Очерк по истории развития движения нового алфавита и его достижения”*. Издание ВЦК НТА, Казань-1928.

2. *2AMİK nəzdində AYTƏK-in fəaliyyəti haqqında*. Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi. Azərbaycan Dövlət Arxivi, Fond-103, Təsvir-1.

3. Xalid Səid. *“Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım”*. - Bakı, 1929

4. *“Fərhad Ağazadənin fondu”*. Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi. Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, Fond-515, Təsvir-1.

5. *Первый Всесоюзный Тюркологический съезд*. 26 февраля-5 марта 1926 (стенографический отчет). - Баку-АССР, 1926 г.

6. Ф.Агазаде. *“Материалы по унификации проектов нового тюрк-ского алфавита”*. - Баку, Издание ВКНТА, 1927.

7. В. Çobanzadə. *“Kazan plenumu nəticələri”*. “Maarif işçisi” jurnalı, 1929, №1.

8. *Культура и письменность Востока*. Сборник Всесоюзного Центрального Комитета Нового Тюркского Алфавита. Книга первая. - Москва, 1928.

9. *Культура и письменность Востока*. Сборник Всесоюзного Центрального Комитета Нового Тюркского Алфавита. Книга вторая. - Баку, 1928.

10. *Культура и письменность Востока*. Сборник Всесоюзного Центрального Комитета Нового Тюркского Алфавита. Книга третья. - Баку, 1928.

11. *Культура и письменность Востока*. Сборник Всесоюзного Центрального Комитета Нового Тюркского Алфавита. Книга четвертая. - Баку, 1929.

12. *Культура и письменность Востока*. Сборник Всесоюзного Центрального Комитета Нового Тюркского Алфавита. Книга пятая. - Баку, 1929.

13. *Стенографический отчет первого пленума Всесоюзного Центрального Комитета Нового Тюркского Алфавита* заседавшего в городе Баку от 3-го по 6-е июля 1927 года.

14. *Стенографический отчет второго пленума Всесоюзного Центрального Комитета Нового Тюркского Алфавита* заседавшего в городе Ташкенте от 7-го по 12-е января 1928 года.

15. *Стенографический отчет третьего пленума Всесоюзного Центрального Комитета Нового Тюркского Алфавита* заседавшего в городе Казани от 18-го по 23-е декабря 1928 года.

16. *Стенографический отчет четвертого пленума Всесоюзного Центрального Комитета Нового Тюркского Алфавита* заседавшего в городе Алма-ата от 6-го по 13-е мая 1930 года.

SON

Hörmətli oxucu!

Tezliklə Fərhad Ağazadənin Azərbaycan Yeni Türk Əlifba Komitəsində (AYTƏK)

fəaliyyəti və onun savadsızlığın ləğv edilməsi kampaniyasında rolu ilə bağlı

geniş yazı ilə tanış olacaqsınız.